

DOI: [https://doi.org/10.35387/ucj.2\(4\).2021.7-14](https://doi.org/10.35387/ucj.2(4).2021.7-14)

ГАЛИНА СОТСЬКА

АРТ-ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАННІ ЛЮДЕЙ ТРЕТЬОГО ВІКУ В УМОВАХ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкрито значення неформальної освіти у задоволенні освітніх потреб різних категорій дорослого населення, зокрема людей третього віку. Визначено освітні інституції України, що здійснюють різні види неформальної освіти дорослих. На основі статистичних даних та вивчення практичного досвіду діяльності закладів неформальної освіти дорослих з'ясовано, що затребуваним для людей третього віку є мистецький напрям. Акцентовано увагу на тому, що у навчанні людей третього віку мистецтву в умовах неформальної освіти важливу роль відіграють арт-технології. Проаналізовано наукові погляди щодо визначення змісту та сутності поняття «арт-технологія», в основі якої – мистецтво, що володіє потужним соціалізуючим, духовним, виховним, творчим потенціалом. На підставі аналізу наукових джерел виявлено, що ефективність використання арт-технологій забезпечується дотриманням андрагогічних принципів навчання людей третього віку. Доведено значущість арт-технологій в освітньому процесі, що зумовлено виконуваними функціями (навчальна, розвивальна, комунікативна, компенсаторна, терапевтична). Обґрунтовано доцільність упровадження арт-технологій, що ґрунтуються на видах образотворчого мистецтва, вміщують значну кількість різноманітних технік та художніх матеріалів. Схарактеризовано переваги використання цих технологій у навчанні людей третього віку в умовах неформальної освіти. Узагальнено, що арт-технології слугують механізмом творчого освоєння геронтологічного етапу життя людей, що сприяє подоланню соціальної ізоляції; реабілітує літню людину в умовах вікової втрати багатьох соціальних ресурсів; відновлює гармонію, яку було втрачено в реальності; стимулює процес самореалізації, особистісного вдосконалення, активного і здорового старіння через мистецтво.

Ключові слова: люди третього віку, неформальна освіта, арт-технології, образотворче мистецтво.

ART TECHNOLOGIES IN THE THIRD AGE PEOPLE'S STUDING IN THE CONDITIONS OF NON-FORMAL EDUCATION

Abstract. The article reveals the importance of non-formal education in the educational needs of various categories of adults, including the elderly. The educational institutions of Ukraine that carry out various types of non-formal adult education have been identified. Based on static data and the study of practical experience of non-formal adult education, it was found that the artistic direction is in demand for the elderly. Emphasis is placed on the fact that art technologies play an important role in the education of the elderly in non-formal education. Scientific views are analyzed on the definition of the content and essence «art technology» concept, based on art, which has a powerful socializing, spiritual, educational, creative potential. Based on the analysis of scientific sources, it was found that the effectiveness of the use of art technologies is ensured by adherence to andragogical principles of teaching the elderly. The art technologies importance in the educational process is proved, by the educational, developmental, communicative, compensatory and therapeutic functions. The introduction of art technologies based on fine arts, containing a significant amount of various techniques and artistic materials. The advantages of using these technologies in the education of the elderly in non-formal education are characterized. It is generalized that art technologies serve as a mechanism for creative development of the gerontological stage of people's lives, which contributes to overcoming social isolation; rehabilitates the elderly in the age-related loss of many social resources; restores the harmony that was lost in reality; stimulates the process of self-realization, personal development, active and healthy aging through art.

Key words: people of the third age, non-formal education, art technologies, fine arts.

Вступ. У сучасному глобалізованому суспільстві прослідковується світова тенденція, яка пов'язана зі старінням населення. Ця тенденція визначила проголошення у

1991 році Генеральною Асамблеєю ООН «Принципів Організації Об'єднаних Націй щодо літніх людей», одним із яких є принцип реалізації внутрішнього потенціалу,

що забезпечує літнім людям доступ до можливостей суспільства в галузі освіти, культури, духовного життя та відпочинку з метою прояву особистісних здібностей, схильностей, інтересів кожного (Генеральна Ассамблея, 1991). У зв'язку з цим особливою актуальністю набуває проблема підтримки активної життєвої позиції людей літнього віку або «третього віку», як їх прийнято називати в Європі, їхньої свідомої участі у соціокультурному житті, прагненні до самовдосконалення та самореалізації творчого потенціалу.

Одним із напрямів реалізації поставлених завдань є використання арт-технологій, в основі яких – мистецтво, що здатне формувати і лікувати душу людини, забезпечувати внутрішню гармонію, допомагати людині долати життєві труднощі, відшукувати внутрішні резерви для подальшого життя, сприяти подоланню негативних переживань особистості через вияв власної творчості, вимушеної соціальної ізоляції, інтенсивній соціалізації і комунікації, творчому підходу до життя. Це є підґрунтям для зміни якості життя людей та забезпечення їхнього активного, красивого і здорового старіння через мистецтво.

Вважаємо, що наукові пошуки у галузі освіти людей літнього віку характеризуються широким тематичним спектром, проте проблему використання арт-технологій у навчанні людей третього віку висвітлено фрагментарно. Актуальність порушеної проблеми, її недостатня теоретична розробленість і практичне значення зумовили вибір теми нашої публікації.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні використання арт-технологій у навчанні людей третього віку в умовах неформальної освіти.

Теоретичні основи та методи дослідження. Огляд сучасних вітчизняних та зарубіжних наукових праць дозволив констатувати, що можливості застосування арт-технологій в освітньому процесі розглядали у своїх працях О. Вознесенська, Т. Зінкевич-Євстигнєєва, А. Копитін, В. Кокоренко, Л. Лебедева та ін.

Проблему неформальної освіти досліджують В. Андрущенко, Р. Барт, О. Василенко, П. Вільямс, Р. Дейв, Дж. Дьюї, Ч. Дьюк, К. Кнаппер, О. Митіна, А. Ноулз, Н. Ничкало, О. Огієнко та ін.. Висвітлення особливостей

навчання людей третього віку пов'язані з науковим доробком О. Аніщенко, Л. Лук'янової, І. Сагун, І. Титаренко та ін.. Теоретичні і практичні засади розвитку творчих здібностей дорослої людини розроблялися О. Бодальовим, Х. Джоунсом, А. Маслоу та ін.. Питання інтелекту, когнітивних здібностей та здатності до навчання літніх людей вивчали дослідження М. Формос, Е. Айрмбтер, П. Балтес, Х. Гойсс, Т. Гунцельман, У. Лер та ін.

Для досягнення мети дослідження було застосовано такі методи: загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення), на основі яких виявлено арт-технології, які найчастіше і найефективніше використовуються в неформальній освіті для навчання людей третього віку; аналізу документів, що сприяв виявленню затребуваних напрямів навчання людей третього віку; критично-об'єктивного аналізу, що став основою з'ясування особливостей упровадження арт-технологій у процес навчання людей третього віку.

Виклад основного матеріалу. Нині в сучасних економічних і соціокультурних умовах важливого значення набуває неформальна освіта (non formal education) дорослих, яка у вітчизняному та зарубіжному науково-освітньому дискурсі визначається: як освітній процес, який організовано для задоволення пізнавальних потреб певної групи людей, поза межами формальної системи освіти (Jarvis, 2007, с. 129); як навчальна діяльність, що зумовлена освітніми потребами, прагненнями особистості до оволодіння необхідними знаннями чи вміннями, відбувається за межами програм освітніх закладів (Livingstone, 2001); як вид освіти, що здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях і не підтверджується документально (Марчук, 2020).

За слушним твердженням О. Аніщенко (2013), саме неформальна освіта найбільшою мірою здатна задовольнити освітні потреби різних категорій дорослого населення, є важливим складником соціалізації індивіда, допомагає опановувати нові соціальні ролі, сприяє духовному розвитку, самоосвіті й самовихованню.

До вікової категорії дорослого населення відносяться люди третього віку – особи, які завершили професійну діяльність, відійшли від суспільних справ, вийшли на

пенсію. Незважаючи на те, що формально, за календарним віком вони належать до групи людей похилого віку, в цій категорії дорослих виокремлюється когорта людей активного довголіття, які залишаються діяльними, мають бажання реалізовувати власні потенційні можливості і здібності, пізнавати нове, навчатися впродовж життя.

Для людей третього віку неформальне навчання уможливорює здобуття освіти, яка допомагає надолужити згаяне незалежно від кваліфікації, статі; слугує ефективним адаптаційним механізмом у мінливому світі, є спосіб подальшого розвитку і самореалізації; допомагає у безперервному збагаченні творчого потенціалу особистості (Лук'янова, 2011).

В Україні навчання людей третього віку здійснюється переважно у закладах освіти, що займаються різними видами неформальної освіти (жіночі об'єднання, сімейні клуби, об'єднання людей третього віку; об'єднання за інтересами (гуртки, клуби, центри культури); центри освіти дорослих організовані при державних закладах (філармонії, бібліотеки, музеї, будинки культури, центри медичної просвіти), університети третього віку, «школи пенсіонерів», навчальні курси для старших дорослих та ін. (Аніщенко, 2013, с. 31).

В умовах неформальної освіти навчання людей третього віку, за документами ЮНЕСКО, є «процесом передачі й активного засвоєння знань, умінь і навичок, а також способів пізнавальної діяльності, необхідних для здійснення неперервної освіти людини» (Faure, Herrera, Kaddoura, Lopes, Petrovski, Rahnema, & Ward, 1972).

Досвід освітньої практики в умовах неформальної освіти засвічує, що одним із затребуваних напрямів навчання людей третього віку є мистецький, що, з одного боку, сприяє перетворенню вільного часу, який для багатьох є ворожим, беззмисловим, пов'язаним з їхньою соціальною самотністю, неминучим погіршенням соціального самопочуття, на творчий. З іншого – безпосередньо відображає й задовольняє їхні пізнавальні інтереси, культурні потреби й особистісні запити, мобілізуючи їхню природну здатність до самоактуалізації, самовдосконалення, духовного внутрішнього зростання.

За статистичними даними звіту про діяльність Університетів третього віку, що є закладами неформальної освіти та діють у 9 районних територіальних центрах соціального обслуговування надання соціальних послуг міста Києва, станом на 2021 рік до факультетів, які відвідує найбільша кількість слухачів, належать: «Мистецтвознавство» (644 особи), «Здоровий спосіб життя» (547 осіб), «Прикладне та художнє мистецтво» (401 особа), «Психологія» (363 особи), «Інформаційні технології» (336 осіб), «Іноземна мова» (330 осіб), «Краєзнавство, історичний» (135 осіб) і «Музичний, хоровий спів» (110 осіб) (Департамент соціальної політики, 2021).

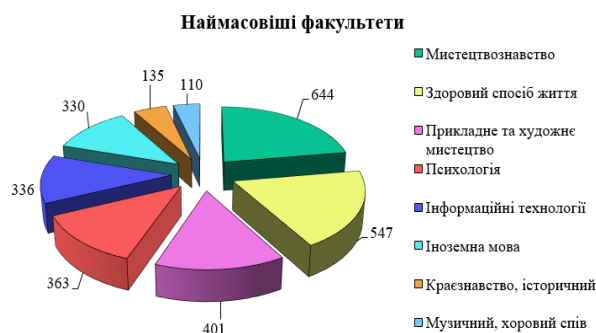

Рис.1. Кількість слухачів на факультетах Університетів третього віку (Департамент соціальної політики, 2021)

Акцентуємо увагу на тому, що в Україні мистецький напрям неформальної освіти набуває розвитку в регіонах при центрах освіти для різних категорій дорослих, зокрема для людей третього віку, що функціонують як самостійні інституції. Серед провайдерів таких освітніх послуг є: Сколівський центр освіти дорослих (Львівська область), мережа центрів освіти дорослих (Яворівський район Львівської області), Центр освіти дорослих на базі Нікопольської школи мистецтв. У центрах діють студії: образотворчого, гончарного, декоративно-ужиткового мистецтва; гуртки: фото/кіно/ відео; театральні; музичні; танцювальні; курси з мокрого валяння шерстю (нунофелтінг) тощо.

Вивчення досвіду зазначених освітніх осередків доводить, що у мистецькому напрямі старші учні з урахуванням мотивації та особистісних цілей навчання, умовно розподіляються на групи:

– групи, орієнтовані на творчість як релаксацію, рекреацію, фізичний і моральний відпочинок, яким важливий сам процес, результатом якого є миттєвий результат типу «картина в рамці за 3 години»;

– групи, орієнтовані на професійний мистецький розвиток, пошук творчих рішень, розвиток творчих навичок з метою глибокого розуміння мистецтва;

– випадкові «відвідувачі», головною особливістю яких є зацікавленість, інтерес до нового виду діяльності, несформоване ставлення до мистецтва в цілому;

– групи з яскраво вираженою утилітарною мотивацією на комерційний продукт у вигляді авторського твору або копії, яким характерна потреба у престижі і визнанні, а також бажання навчатися у продовж короткого терміну;

– співтовариство професіоналів у галузі художньої творчості, майстрів-практиків, основна мета яких – співробітництво, обмін, розвиток, організація спільних виставок та заходів культурно-просвітницького характеру (Силегеева, 2018).

У навчанні людей третього віку мистецтву в умовах неформальної освіти важливу роль відіграють арт-технології. Слід зауважити, що терміносполука «арт-технологія» характеризується діалогічною єдністю двох понять «арт» та «технологія».

«Арт» (від англ. art: мистецтво) є однією із форм суспільної свідомості, що відображає в образах реальну дійсність і бере участь у її історичному розвитку; форма суспільної свідомості, особливий вид людської діяльності, що відбиває дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів (Сотська, & Шмельова, 2016).

«Технологія» (з грец. techne – мистецтво, вміння, майстерність; logos – вчення, наука, слово, поняття, а також закономірність, взаємозв'язок, порядок) – усвідомлена діяльність із застосуванням різних видів знань для розв'язання певних практичних завдань.

Саме за допомогою технології інтелектуальна інформація переводиться на мову практичних рішень. Технологія – це і способи діяльності, і те, як особистість бере участь у діяльності (Сотська, 2019). «Будь-яка діяльність може бути або технологією, або мистецтвом. Мистецтво засноване на

інтуїції, технологія – на науці. З мистецтва все починається, технологією закінчується, щоб потім весь процес почався знову», – стверджує В. Беспалько.

Студіювання наукових праць засвідчує, що наразі не існує єдиного прийнятого визначення поняття «арт-технологія». У педагогічній інтерпретації арт-технологія характеризується інноваційністю та розглядаються як: сукупність розвиваючих і корекційних методик, які мають відмінності і особливості, що визначаються як жанровою приналежністю до певного виду мистецтва, так і спрямованістю, технологією корекційно-розвиваючого застосування (Бурачевская, 2015); єдність методів, прийомів, форм і засобів різних видів мистецтва, які використовуються в освітньому процесі з метою розкриття і розвитку творчого потенціалу особистості з усвідомленням значущості досліджуваних наукових фактів, предметів, явищ (Светоносорова, 2016); сукупність засобів мистецтва і методів художньо-творчої діяльності для досягнення поставленої педагогічної мети (Кунгурова, 2013).

Представники психологічної науки поняття «арт-технологія» розглядають з позиції терапевтичного впливу на особистість, визначаючи її як злиття творчості та корекційної практики, як метод, спрямований на реалізацію прихованої енергії в результаті творчого осмислення, тренування, особистісного зростання, як вплив на мотиваційну, емоційну, адаптивну сферу, а використання мистецтва забезпечує прояв почуттів та інших сенсів психіки людини з метою зміни структури її світовідчуття (Liebmann, 2003). При цьому спільною думкою науковців щодо вирішальної ролі мистецтва, яке має потужний соціалізуючий потенціал, об'єднуючи людей, збагачує суспільну свідомість, пристосовуючи її до складного процесу суспільного життя, яке постійно розвивається; потенціал внутрішнього збагачення, оскільки мистецтво (за В.Сухомлинським) – це час і простір, в якому живе краса людської душі. Як гімнастика виправляє тіло, так мистецтво виправляє душу.

Під арт-технологією навчання людей третього віку ми розуміємо сукупність і послідовність реалізації інтерактивних форм, методів, прийомів навчання, органі-

зація творчої діяльності на основі різних видів мистецтва, спрямованих на їхній особистісний розвиток та результативність цього процесу.

Як-будь яка технологія навчання дорослих, арт-технологія (за С. Змейовим) передбачає структуру, складовими якої є: концептуальна – відображає особливості проектування і впровадження арт-технології; змістова – відображає мету (загальну і конкретні цілі), зміст навчального матеріалу, методи і форми навчання, виховання, розвитку тих, хто навчається; процесуальна – відображає методи і форми діяльності; діяльність педагога з управління навчально-виховним процесом; професійна – відображає залежність успішності функціонування і відтворення спроектованої технології від рівня педагогічної майстерності того, хто навчає. Конкретизація складових арт-технологій навчання людей третього віку потребує більшої деталізації і висвітлення в окремій публікації.

Метою використання арт-технологій у навчанні людей третього віку є задоволення їхніх потреб, інтересів щодо розвитку особистісної культури; активізація досвіду, набуття нових знань на основі наявних; стимулювання здатності до художньо-творчого самовираження, готовності до участі у соціокультурному житті; мобілізація внутрішніх механізмів самореалізації, розвиток прагнення до творчого самовиявлення у різних видах художньо-творчої діяльності; творче розкриття здібностей та сутнісного потенціалу людини.

Провідною рисою арт-технологій навчання людей третього віку є їхня спрямованість на гуманізацію – визнання людини третього віку як найвищої цінності, як повнозначного суб'єкта діяльності, пізнання і спілкування, вільної самодіяльної особистості.

Використання арт-технологій у навчанні літніх людей ґрунтується на провідному принципі освіти дорослих, а саме гарантованості їх результативності у задоволенні потреб людини у підвищенні соціального й життєвого рівня шляхом отримання певних освітніх послуг. З-поміж основних принципів, що визначають ефективність використання арт-технологій, варто виокремити андрагогічні принципи навчання:

- пріоритет самостійності навчання (самостійність здійснення дорослими учнями організації процесу свого навчання);
- принцип опори на власний досвід (активне використання наявного особистісного і професійного досвіду у навчанні);
- принцип системності навчання (дотримання відповідності між цілями, змістом, формами, методами, засобами навчання та оцінювання його результатів);
- елективність навчання (певна свобода при виборі цілей, змісту, форм, методів, джерел, засобів, термінів, часу, місця навчання й оцінки результатів);
- принцип усвідомлення навчання – осмислення суб'єктом навчання результатів навчання (Змеєв, 2002).

Доцільність упровадження арт-технологій у процес навчання людей третього віку зумовлена виконуваними функціями, провідними серед яких є:

- навчальна – ефективність її реалізації досягається за рахунок використання вже існуючих знань, умінь, навичок, що дає можливість здійснювати гнучкий перехід до того, що необхідно засвоїти;
- розвивальна – забезпечує створення умов для розкриття творчого потенціалу людей третього віку; здатність до самопізнання, самовираження, самореалізації;
- комунікативна – передбачає корекцію порушень спілкування людей третього віку; формування адекватної міжособистісної комунікації; покращення взаємозв'язків з оточуючими та соціумом;
- компенсаторна – поповнює сили людей третього віку у протистоянні середовищу та сприяє адаптації до нього, а також реабілітації у складних життєвих ситуаціях; відновлює гармонію, яку було втрачено в реальності;
- терапевтична – сприяє збереженню та відновленню психічної рівноваги; зменшенню депресії й тривоги; зміцненню фізичного, інтелектуального й емоційного здоров'я; допомагає людям третього віку дійти згоди з навколишнім світом і з собою.

Практичний досвід доводить, що у навчанні людей третього віку найбільш популярними є арт-технології, які пов'язані з видами образотворчого мистецтва (живопис, графіка, скульптура, декоративно-ужиткове мистецтво) та вміщують значну кількість різноманітних технік (малюван-

ня, колажування, ліплення, асамбляж тощо) і художніх матеріалів (графічних, малярних, імітаційних тощо). Освоєння художніх прийомів та технологій роботи з художніми матеріалами здійснюється через дослідження можливостей цих матеріалів, що сприяє вияву внутрішньої свободи, дає новий імпульс розвитку, стимулює самовираження старших учнів, формування у літньої людини нових навичок, які можна застосовувати на практиці.

Перевага цих арт-технологій, на переконання Л. Злочевської (2013), полягає у тому, що кожна особистість, незважаючи на вік, стать, рівень освіти, може брати участь у творчому процесі, дослідити свої невідомі можливості, через які проявляються приховані бажання, ідеї, потреби й ціннісні орієнтири; виявити свої переживання, почуття та роздуми; розглянути життєві ситуації й висловити їх за допомогою образотворчого мистецтва.

Арт-технології у навчанні дорослих характеризуються доступністю, комунікативністю та соціалізованістю. Ключовою особливістю застосування арт-технологій є те, що вони не вимагають наявності у старших людей будь-яких спеціальних художніх здібностей, а є механізмом самовираження, розширення особистісного досвіду, внутрішньої інтеграції особистості з зовнішньою реальністю шляхом включення їх у різні види художньої діяльності. Остання, на переконання Р. Храмишкіної, є не лише маніпулюванням якимись певними засобами (лінією, звуком, кольором, словом, пластикою, жестом), а й особливим способом осмислення світу, його «духовно-практичним освоєнням», здатним до художньо-образного відтворення реальності, тобто до «переплавлення» безпосередніх відчуттів, які виникають у практичному житті, в образи, які узагальнено, і разом з тим вони конкретно представляють ці відчуття.

В основі художньої діяльності людей третього віку – творчість, процес якої є не тільки відображенням у свідомості учасників оточуючого середовища та соціальної дійсності, а й її моделюванням, виявом ставлення до неї (Таранина, 2016, с. 30). Вона вимагає прояву всього багатства особистості людини, втілення її індивідуального і соціального досвіду.

Головним спонукальним мотивом творчості для людей третього віку є прагнення до нових стосунків з оточуючим світом, до самопізнання, до самовдосконалення, до позитивних емоцій, викликаних переживанням творчої діяльності або сприйняттям мистецтва, до вибудовування комунікативного середовища.

Залучення людей третього віку до творчості у процесі художньої діяльності сприяє самореалізації особистості, завдяки якій здійснюється самопізнання глибин своєї самості, розкриваються й осмислюються горизонти власного духовного життя, відбуваються катарсичні та компенсаторні процеси, підвищується самооцінка. Спостерігається самоусвідомленість себе у цьому процесі не як абсолютно відокремленого від цього світу, а в його різноманітному відношенні з ним, де самосвідомість є не монологом свідомості з самим собою, а діалогом особистості з власним досвідом.

Для людей третього віку «продукт» їхньої творчості не пов'язаний з цілями отримання певних матеріальних винагород або соціальних зисків, вони почувають себе творцями, відбувається процес «звільнення» і з'являється відчуття свободи від повсякденного буття через можливість перенестися в інший світ – у світ ілюзій, фантазії, вимислу, у світ, звільнений від напруги й втоми. При цьому викликає подив та насолоду те, що це зробила людини, зреалізувавши власну концепцію «Зроби те, що бажав, але не встиг».

Створений «продукт» творчості (малюнок, скульптура, колаж тощо) надає людині третього віку радості як творцю, підвищує її емоційний тонус, закріплює комплекс емоційно-вольової регуляції і головне – актуалізує позитивну гаму переживань (радості від зробленого, досягнутого, почуття впевненості у своїх силах, своєму творчому потенціалі тощо), яка супроводжує ефективну працю (Рибалка, 1996).

Важливим аспектом є представлення арт-продуктів людей третього віку через організацію виставок, оскільки це для них доказ їхньої реалізації, можливість вийти за межі самотності «у світ», культурним способом позбутися ізоляції, продемонструвавши свій креативний продукт. З цієї позиції арт-технології слугують механізмом творчого освоєння геронтологічного етапу життя людей, оскільки участь людей

третього віку є не тільки видом дозвілля, а їх соціальною практикою.

Слід наголосити, що арт-технології у навчанні людей третього віку виступають профілактичним засобом, що зумовлено самою сутністю мистецтва: людина є потенційним творцем, активна творча діяльність вивільняє творчі сили та активізує творчі можливості, що сприяє успішній самореалізації та стимулює процес особистісного вдосконалення; у формі образів та символів виражаються первинні думки і переживання, всі види підсвідомих процесів, страхи, конфлікти, спогади, мрії, фантазії; звернення до творчості дозволяє відрегулювати інстинктивні імпульси, що є специфікою художньої сублімації; художня творчість підвищує адекватність самооцінки та оцінки соціальних ситуацій.

Проте слід чітко розмежовувати поняття арт-технологій з поняттям арт-терапія як методу психотерапевтичної практики, заснованого на використанні художньої творчості. Маючи багато спільного, користуючись одними засобами, вони вирішують різні завдання: арт-терапія спрямова-

на на психологічну корекцію та лікування, водночас арт-технології сприяють досягненню цілей та вирішенню завдань розвитку особистості.

Висновки. Результати наукового пошуку дають підстави стверджувати, що арт-технології слугують механізмом творчого освоєння геронтологічного етапу життя людей; включення людей третього віку в художньо-творчу діяльність реабілітує їх в умовах вікової втрати багатьох соціальних ресурсів; ці технології сприяють становленню «Я-концепції» через усвідомлення своєї суб'єктивності, життєвого самовизначення, розуміння «власного світу», його минулого, нинішнього і майбутнього; забезпечують використання емоційних, інтелектуальних і творчих можливостей, зумовлюють активне і здорове старіння через мистецтво.

Упровадження арт-технологій у навчання людей третього віку в умовах неформальної освіти потребує розроблення науково-методичного супроводу, що є подальшим напрямом наукового пошуку.

ЛІТЕРАТУРА

- Аніщенко, О. В. (2013). Реалії і перспективи розвитку освіти людей третього віку в Україні. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 6, 29–35. (Anishchenko, O. V. (2013). Realii i perspektyvy rozvytku osvity liudei tretoho viku v Ukraini. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy*, 6, 29–35.)
- Бурачевская, О.В. (2015). Арт-технологии как средство развития пространственного восприятия и пространственных представлений у дошкольников с общим недоразвитием речи. В *Инновационные педагогические технологии: материалы II Международной научной конференции, г. Казань, май 2015* (с. 139–142). Казань: Бук. (Burachevskaya, O.V. (2015). Art-tekhnologii kak sredstvo razvitiya prostranstvennogo vospriyatiya i prostranstvennykh predstavlenij u doshkol'nikov s obshchim nedorazvitiem rechi. V *Innovacionnye pedagogicheskie tekhnologii: materialy II Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, g. Kazan, maj 2015* (s. 139–142). Kazan': Buk.)
- Генеральная Ассамблея. (1991). *Принципы Организации Объединённых Наций в отношении пожилых людей. Сделать полнокровной жизнь лиц преклонного возраста. Приняты резолюцией 46/91 Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1991 года.* URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/oldprinc.shtml (General'naya Assambleya. (1991). *Principy Organizacii Obedinyonnykh Nacij v otnoshenii pozhilykh lyudej. Sdelat polnokrovnoj zhizn lic preklonnogo vozrasta. Prinyaty rezolyuciej 46/91 Generalnoj Assamblei ot 16 dekabrya 1991 goda.* URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/oldprinc.shtml).
- Департамент соціальної політики. (2021). *Звіт про роботу «Університету третього віку» у районних територіальних центрах соціального обслуговування м. Києва станом на 01.01.2021 року.* URL: <https://dsp.kyivcity.gov.ua/files/2021/2/4/zvitprorobotuUTV01012021.docx> (Departament sotsialnoi polityky. (2021). *Zvit pro robotu «Universytetu tretoho viku» u raionnykh terytorialnykh tseentrakh sotsialnoho obsluhovuvannia m. Kyieva stanom na 01.01.2021 roku.* URL: <https://dsp.kyivcity.gov.ua/files/2021/2/4/zvitprorobotuUTV01012021.docx>)
- Злочевська Л.С. (2013). Арт-терапія у професійному самовизначенні учнівської молоді. *Професійно-технічна освіта*, 1, 46–50. (Zlochevska L.S. (2013). Art-terapiia u profesiinomu samovyznachenni uchnivskoi molodi. *Profesiino-tekhnichna osvita*, 1, 46–50.)
- Змеєв, С. И. (2002). *Технология образования взрослых: учебное пособие.* Москва: ИЦ «Академия». (Zmeyov, S. I. (2002). *Tekhnologiya obrazovaniya vzroslykh: uchebnoe posobie.* Moskva: IC «Akademiya».)

- Кунгурова, И. М. (2013). Арт-технологии в преподавании дисциплины «Технологии и методики обучения иностранным языкам» в вузе. *Вестник Ишимского государственного педагогического института имени П. П. Ершова*, 5 (11). С. 46-51. (Kungurova, I. M. (2013). Art-tekhnologii v prepodavanii discipliny «Tekhnologii i metodiki obucheniya inostrannym yazykam» v vuze. *Vestnik Ishimskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta imeni P. P. Ershova*, 5 (11). S. 46-51).
- Лук'янова, Л.Б. (2011). Неформальна освіта дорослих: проблеми і перспективи. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*, XIII, 327–333 (Lukianova, L. B. (2011). Neformalna osvita doroslykh: problemu i perspektyvu. *Profesiina osvita: pedahohika i psikhohiia*, XIII, 327–333).
- Марчук, А. В. (2020). *Андрогогіка: навчальний посібник*. Львів: ЛьвДУВС. (Marchuk, A. V. (2020). *Andrahohika: navchalnyi posibnyk*. Lviv: LvDUVS).
- Рибалка, В.В. (1996). *Психологія розвитку творчої особистості*. Київ: ІЗМН. (Rybalka, V.V. (1996). *Psikhohiia rozvytku tvorchoi osobystosti*. Kyiv: IZMN.)
- Светоносова, Л. Г. (2016). Арт-технологии как средство формирования педагогической культуры будущего учителя. *Мир науки. Педагогика и психология*, 4 (3), 43. (Svetonosova, L. G. (2016). Art-tekhnologii kak sredstvo formirovaniya pedagogicheskoy kultury budushchego uchitelya. *Mir nauki. Pedagogika i psikhologiya*, 4 (3), 43.)
- Силегеева, И.Р. (2018). Андрогогіка и искусство: проблемы, перспективы, методы обучения взрослых в неформальном художественном образовании. *Известия ВГПУ. Педагогические науки*, 1(278), 13–16. (Silegeeva, I.R. (2018). Andragogika i iskusstvo: problemy, perspektivy, metody obucheniya vzroslykh v neformalnom khudozhestvennom obrazovanii. *Izvestiya VGPU. Pedagogicheskie nauki*, 1(278), 13–16.)
- Сотська, Г., & Шмельова, Т. (2016). *Словник мистецьких термінів*. Херсон: Видавництво «Стар». (Sotska, H., & Shmelova, T. (2016). *Slovnnyk mystetskykh terminiv*. Kherson: Vydavnytstvo «Star».)
- Сотська, Г.І. (2019). Технологія розвитку естетичної культури педагогів-художників в умовах формальної і неформальної освіти. В *Технології професійного розвитку педагогів в умовах формальної і неформальної освіти: практичний посібник* (с. 182–208). Київ: Талком. (Sotska, H.I. (2019). Tekhnolohiia rozvytku estetychnoi kultury pedahohiv-khudozhnykiv v umovakh formalnoi i neformalnoi osvity. V *Tekhnolohii profesiinoho rozvytku pedahohiv v umovakh formalnoi i neformalnoi osvity: praktychnyi posibnyk* (s. 182–208). Kyiv: Talkom.)
- Тарарина, Е.В. (2016). *Практикум по арт-терапии: шкатулка мастера: научно-методическое пособие*. Киев: АСТАМИР-В. (Tararina, E.V. (2016). *Praktikum po art-terapii: shkatulka мастера: nauchno-metodicheskoe posobie*. Kiev: ASTAMIR-V.)
- Faure, E., Herrera, F., Kaddoura, A. R., Lopes, H., Petrovski, A. V., Rahnema, M., & Ward, F. C. (1972). *Apprende a etre*. Paris: UNESCO.
- Jarvis, P. (2007). *International Dictionary of Adult and Continuing Education*. London: Taylor&Francis.
- Liebmann, M. (2003). *Art therapy for Groups: a handbook of themes, games and exercises*. Cambridge, Boston & London: SHAMBALA.
- Livingstone, D. W. (2001). *Adults informal learning: definitions, findings, gaps and future research*. Toronto: Center for the Study of Education and Work.

Галина Сотська, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, керівник кафедри ЮНЕСКО «Неперевна професійна освіта ХХІ століття».

Halyna Sotska, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Corresponding Member of the NAES of Ukraine, Vice-director on scientific and experimental work, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of NAES of Ukraine, The Head of UNESCO Chair on Lifelong Professional Education in the XXI Century.

E-mail: galasotska@ukr.net
ORCID ID 0000-0002-0184-2715

Received: 15.11.2021
Accepted: 30.11.2021